

ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ Γ. ΤΖΕΜΟΣ, Ο Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ (ΧΘΔΕΕ). Ερμηνεία κατ' άρθρο, Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, 2019, σσ. 680.

Στις 28 Ιουνίου 1979, πριν από 40 δηλαδή χρόνια, η Βουλή των Ελλήνων κυρώνει με τον Ν. 945/1979 την Πράξη Προσχωρήσεως της Ελλάδας στις Ευρωπαϊκές Κοινότητες, ήδη Ευρωπαϊκή Ένωση, η οποία ολοκληρώνεται εν τοις πράγμασι μετά από μία διετία, την 1η Ιανουαρίου 1981. Γίνεται, έτσι, μέλος μιας ενώσεως κρατών, που εδράζεται, μεταξύ άλλων, στις αρχές του κράτους δικαίου, το οποίο αναγνωρίζει μία υπεροχική θέση στα θεμελιώδη δικαιώματα. Το περίγραμμα αυτών των δικαιωμάτων, όπως η έννοιά τους έχει διαπλαστεί από τη νομολογία του Δ.Ε.Ε. και του Ε.Δ.Δ.Α., αποτυπώνεται στον *Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης* (στο εξής: Χ.Θ.Δ.Ε.Ε.), ο οποίος τέθηκε σε ισχύ πριν από μια δεκαετία και συγκεκριμένα την 1.12.2009. Η κατ' άρθρο παρουσίαση και συστηματική ερμηνεία αυτού του θεμελιώδους για την ενωσιακή έννομη τάξη κειμένου αποτελεί το αντικείμενο συλλογικού πονήματος το οποίο, με την επιστημονική επιμέλεια και ευθύνη του Β. ΤΖΕΜΟΥ, Διδάκτορος Συνταγματικού και Ευρωπαϊκού Δικαίου (Freiburg), κυκλοφόρησε προσφάτως από τις εκδόσεις «Νομική Βιβλιοθήκη».

Η νέα εμπλουτισμένη και επικαιροποιημένη έκδοση (2019) του Χ.Θ.Δ.Ε.Ε. συνιστά προϊόν συλλογικής και δημιουργικής συμβολής έγκριτων νομικών, μελών της Ενώσεως Ελλήνων Δημοσιολόγων και αποβλέπει, με την πλήρη και πρακτικώς προσανατολισμένη επιστημονική επεξεργασία της ευρύτατης ύλης του, στην εμπέδωση της γνώσης του και στην ανάδειξη της χρησιμότητάς του τόσο για τη θεωρία όσο και, κυρίως, για τη νομική πράξη. Όπως, μάλιστα, σημειώνει χαρακτηριστικώς στο προλόγισμά του ο επιμελητής της εκδόσεως και εκ των συγγραφέων της Β. ΤΖΕΜΟΣ, «*παράλληλος στόχος παραμένει η κριτική εμβάθυνση στα essentialia της ευρωπαϊκής προστασίας θεμελιωδών δικαιωμάτων*».

Η ανά χειράς δεύτερη έκδοση του έργου είναι πλήρως ενημερωμένη με όλες τις νομοθετικές και νομολογιακές εξελίξεις σχεδόν έως και την ημέρα της κυκλοφορίας της. Έτσι, σε κάθε άρθρο παρουσιάζεται η ειδική, ξενόγλωσση και ελληνική, βιβλιογραφία, οι αντίστοιχες διατάξεις της Ε.Σ.Δ.Α., των Διεθνών Συμβάσεων και του ελληνικού Συντάγματος, το συναφές παράγωγο ευρωπαϊκό δίκαιο, τα σημεία επαφών και επικαλύψεων με άλλα άρθρα του Χάρτη, η δε ανάλυση συνδυάζει θεωρητική επεξεργασία με κριτική παρουσίαση της νομολογίας. Για το λόγο το ασφαλές, σταχυολογώ, όλως ενδεικτικώς, ως πιο οικείο με τα επιστημονικά μου ενδιαφέροντα, το παράδειγμα του άρθρου 10 Χ.Θ.Δ.Ε.Ε., που κατοχυρώνει την «*ελευθερία σκέψης, συνείδησης και θρησκείας*» (βλ. ανάλυση των Α. ΦΕΡΕΝΤΙΝΟΥ/Α. ΜΠΙΡΜΠΛΗ, σ. 129-141).

Το άρθρο αυτό διασφαλίζει τη θρησκευτική ελευθερία και αντιστοιχεί (ιδίως η παρ. 1) στο δικαίωμα που κατοχυρώνεται στο άρθρο 9 της Ε.Σ.Δ.Α. και, σύμφωνα με ρητή πρόβλεψη του Χ.Θ.Δ.Ε.Ε. (άρθρο 52 παρ. 3), έχει την ίδια έννοια και εμβέλεια με αυτό. Εξ αυτού, το Δ.Ε.Ε καθορίζει την εμβέλεια του δικαιώματος που προβλέπεται στο άρθρο 10 του Χάρτη εκκινώντας από τη νομολογία του Ε.Δ.Δ.Α. για το συναφές άρθρο 9 (βλ. όλως προσφάτως ΙΩΣΗΦ ΚΤΕΝΙΔΗΣ, «Θρησκευτική ελευθερία και ίση μεταχείριση υπό το φως της πρόσφατης νομολογίας του ΔΕΕ» in: ΑΦΡ.-ΚΑΝ. ΔΗΜΗΤΡΙΑΔΟΥ [επιμ.], Θρησκευτική ελευθερία. Επίκαιρα νομικά ζητήματα, 2019, σ. 11 επ., εδώ σ. 13). Με τον τρόπο αυτόν, Ε.Σ.Δ.Α. και Χάρτης «ζυμώνονται» και αλληλοπεριχωρούν εποικοδομητικά στις αποφάσεις του Δ.Ε.Ε., κι ας μην έχει πραγματοποιηθεί (ακόμα) η προσχώρηση της Ευρωπαϊκής Ενώσεως στην Ε.Σ.Δ.Α. (έτσι ΤΖΕΜΟΣ στον Πρόλόγο του, σ. ΙΧ επ.).

Προσθέτως, όπως σημειώνεται στην «Ερμηνεία» του Χ.Θ.Δ.Ε.Ε. (ΦΕΡΕΝΤΙΝΟΥ/ΜΠΙΡΜΠΛΗ, σ. 137), εντός του πεδίου εφαρμογής του δικαίου της Ε.Ε., η προστασία της θρησκευτικής ελευθερίας βρίσκει στέρεα θεμέλια στο πλαίσιο εφαρμογής της Οδηγίας 2000/78/ΕΚ, περί διαμορφώσεως γενικού πλαισίου για την ίση μεταχείριση στην απασχόληση και το επάγγελμα, ανεξαρτήτως θρησκευτικών πεποιθήσεων. Στο πλαίσιο αυτό γίνεται ειδικώς μνεία τόσο της βελγικής υποθέσεως «*Samira Achbita κατά G4S Secure Solutions NV*» (C-157/15) όσο και της γαλλικής «*Asma Bougnaoui και ADDH κατά Micropole SA*» (C-188/15), που απασχόλησαν το Δ.Ε.Ε. (14.3.2017) ως προς τη χρήση θρησκευτικών συμβόλων στον εργασιακό χώρο (βλ. ad hoc Γ. Ι. ΑΝΔΡΟΥΤΣΟΠΟΥΛΟΥ, «*Τα θρησκευτικά σύμβολα ως σημείο αντιλεγόμενο*», ΤοΣ 2/2017, σ. 563-573· πρβλ. προσφάτως Δ. ΓΟΥΛΑ, *Οι διακρίσεις λόγω θρησκευτικών συμβόλων στον χώρο εργασίας*, 2019, ιδίως σ. 64 επ.), εγκαινιάζοντας κατ' ουσίαν τη νομολογία του Δικαστηρίου για τη θρησκευτική ελευθερία.

Το έργο, του οποίου προτάσσονται Πίνακας περιεχομένων (σ. XVII-XX) και συντομογραφιών, επιστεγάζει *αλφαβητικό ευρετήριο* όρων και εννοιών (σ. 677-679), το οποίο εξασφαλίζει την άνετη και έγκυρη προσέγγιση των σχετικών διατάξεων του Χάρτη. Συμπερασματικώς, μπορεί να λεχθεί ότι το ανά χείρας πόνημα καλύπτει ένα βιβλιογραφικό κενό στον χώρο του ευρωπαϊκού συνταγματικού δικαίου, καθώς, με την τεκμηριωμένη προσέγγιση των επιμέρους ζητημάτων, προσφέρει μία ολιστική θεώρηση των θεμελιωδών ανθρωπίνων δικαιωμάτων, όπως αυτά εννοιοδοτούνται στο πλαίσιο του ενωσιακού δικαίου.

Δρ. Γεώργιος Ι. Ανδρουτσόπουλος, Επίκουρος Καθηγητής Εκκλησιαστικού Δικαίου Νομικής Σχολής Πανεπιστημίου Αθηνών, Δικηγόρος